

Trojice pracovních listů pro práci s lyrikou ve vyšších ročnících 1. stupně ZŠ.

Tematika: ČEŠTINA V POEZII

Jitka Zítková

Pedagogická fakulta MU

zitkova@ped.muni.cz

Tři pracovní listy se vztahují k šesti básním, v nichž jsou tematicky využity určité jazykové jevy. První dvě básně – *Jaké má ryba i* Jana Skácela a *Lev* Emanuela Frynty – tematicky těží z českého pravopisu, další dvě – *Hejkal* Pavla Šruta a *Želva* Emanuela Frynty – z rozdílů spisovné a obecné češtiny. Poslední dvě – *Ježek* Emanuela Frynty a *Pátý pád* Jiřího Havla – vtipně pracují s motivem pádu podstatných jmen.

Úkoly v pracovních listech mají především ráz literárněvýchovný, vzhledem k tematice textů ale obsahují i přesahy do oblasti jazykové výchovy (systému jazyka a jazykových jevů). Jejich cílem je jak rozvíjení literární kompetence žáků 4. a 5. ročníku, tak poskytnutí vybraných informací jazykových. Úkoly korespondují mj. s těmito očekávanými výstupy a učivem literární a také jazykové výchovy:

- vyjádření pocitů a dojmů z přečteného,
- jednoduchý rozbor literárního textu,
- rozlišování různých typů uměleckých textů (báseň, lyrika),
- tvorba vlastního literárního textu;
- správné psaní i/y po tvrdých, měkkých i obojetných souhláskách,
- užívání gramaticky správných tvarů plnovýznamových slov,
- rozlišování spisovných slov a jejich nespisovných tvarů,
- výslovnost samohlásek, souhlásek i souhláskových skupin,
- lexikální pravopis a základy morfologického pravopisu (koncovky podstatných jmen a přídavných jmen tvrdých a měkkých).

Úkoly vycházejí ze specifických rysů daného textu. Pracovní listy obsahují i nezbytné věcné informace a mohou být využity jak v literární výchově, tak i v rámci jazykové výchovy.

Každý pracovní list má dvě strany (předpoklad oboustranného tisku) a v závěru jsou ke každému z nich uvedeny stručné metodické poznámky, které doplňují nebo upřesňují obsah pracovních listů a optimální způsob práce s nimi.

Pracovní list 1

JAKÉ MÁ RYBA I Jan Skácel

Pod mostem plují němé ribi
a dopouští se hrubé chyby,
kdo pravopisem hrdě zhrdá.
Ve slově ryby i jsou tvrdá,
jedno y ovšem správně chybí
v polévce, jíž se říká rybí.
Kdo se chce vyvarovat chyby,
napsati musí: němé ryby.

1. Kolik je v textu básně pravopisných chyb? Podtrhni je.

2. Napiš zdůvodnění, proč se správně píše:

němé ryby – .....

rybí polévka - .....

3. Jak jinak bychom mohli říct, že „*dopouští se hrubé chyby, kdo pravopisem hrdě zhrdá*“?

.....
.....
.....

LEV Emanuel Frynta

Ukrutně zuřil na psa lev,
Že v jeho jméně napsal ef –
A vynadal mu při kafi:
„Copak se, tupče, říká lfi?“

Co pes z básničky vlastně nevěděl?

Nevěděl, že na konci slov se znělé párové souhlásky vyslovují jako neznělé a tím ve výslovnosti mizí rozdíl mezi *b – p, d – t, d' – t', h – ch, v – f, z – s, ž – š* (v přejatých slovech také *g – k*). Pravopis k tomu ale nepřihlíží: na konci slov se tedy píšou písmena označující souhlásky znělé tam, kde se v jiném tvaru téhož slova souhláska znělá také vyslovuje, např. *had (hada), žab (žába), vítěz (vítěze)*.

1. Víš ty, kde si tuto a jiné informace o správném pravopisu můžeš zjistit?

.....

2. V jakých dalších slovech by pes mohl udělat chybu? Vymysli jich co nejvíc a napiš je správně:

.....
.....
.....

3. Vyber si některé slovo z předcházejícího úkolu, které označuje zvíře nebo i věc, a napiš podobnou básničku o tom, jak se na psa zlobí kvůli chybě ve svém jméně:

.....
.....
.....
.....

Pracovní list 2

OBEČNÁ ČEŠTINA

Je to *nejrozšířenější nespisovný útvar českého jazyka*. Vyvinula se ze středočeských nářečí a zahrnuje také mluvu obyvatel Prahy. Je spisovně češtině hodně blízká a zahrnuje nejrozsáhlejší území, má proto značný vliv na hovorovou podobu spisovného jazyka.

Některé znaky obecné češtiny:

Místo spisovného **Ý** se říká nespisovné **EJ** (v základu slova a v koncovce) – např.: mlýn → mlejn, strýc → strejc, dobrý → dobrej, rýč → rejč.

Místo spisovného **Ě** se říká nespisovné **Í** – např. mléko → mlíko.

Na začátku slov se objevuje tzv. předsunutě **V** – např. okno → vokno.

Zvláštností mluvy v Praze a středních Čechách je také *nespisovná otevřená výslovnost samohlásek* – místo **I** se vysloví téměř **E** (např. ve slově vid'), místo **E** se vysloví téměř **A** (např. ve slově hele).

Hovorová čeština = správná řeč, která neobsahuje ani výrazné prvky knižního jazyka ani výrazné prvky nářečí.

HEJKAL

Pavel Šrut

Pražským klukům na výletě
pravil hejkal: „Poslechněte,
mé jméno zní správně hýkal!
Už jsem dvakrát podotýkal,
a teď žádám výslovně,
mluvte, prosím, spisovně.
Když slyším to vaše ej –
bejvám zlej a divokej!“

Hejkal = bytost z pohádek a pověstí, lesní muž, strážce lesa, který pocestné a narušitele lesního ticha strašil hejkáním. Může mít různý vzhled (vousatý vysoký muž i malý mužíček), umí se proměnit v kámen nebo strom.

1. Přečti si informaci o tom, co je to obecná čeština, a potom básničku Pavla Šruta.

Napiš, co je podle tebe ve Šrutově básničce především legrační:

.....

.....

.....

.....

2. Vymysli krátký příběh o tom, jak se hejkal mohl s kluky setkat:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

3. Užívají se v řeči ve vašem kraji nějaké jiné výrazné nespisovné prvky (slova, tvary slov apod.)? Uveď příklady i jejich spisovnou podobu:

.....

.....

.....

4. Přečti si další básničku a napiš, odkud pravděpodobně byla želva, která v ní vystupuje:

ŽALVA

Emanuel Frynta

Šla želva ráno za rosy
a narazila na lva.
Lev pravil: „Dobrý den, kdo jsi?“
„Ta nevidíta? Žalva!“

Lva popadla v tu chvíli zlost
a metal hromy blesky:
„Vždyť je to holá neslušnost!
To nedovedeš česky?“

Želva se hrůzou zachvěla,
podívala se na lva
a slušně odpověděla:
„Tak pramiňte, jsem žalva!“

.....

Myslíš, že si želva byla vědoma
své nespisovné výslovnosti?

.....

Jak měla želva odpovědět správně?
Přečti její promluvy spisovně.

Pracovní list 3

JEŽEK

Emanuel Frynta

Z ničeho nic nám zmizel ježek –
čert ví, kam on to mohl běžet.
To znamená, že Anežka
a já jsme tedy bez ježka.
Útěk byl zřejmě bleskový.
Já mu jich nandám, ježkovi!
Zmizí, a člověk zamešká
kdeco, a čeká na ježka.
No ty jich ale schytáš, ježku!
Mělo by se jít pro Anežku –
ta ovšem o tom ježkovi
už asi taky těžko ví.
Myslím, že počínajíc dneškem
už se s ním neshledáme, s ježkem.

Ta příhoda se očím znalce
může zdát vycucaná z palce.
Ve skutečnosti ale není –
protože vznikla z potěšení
nad tím, že ač má mnoho vad,
člověk se liší od hovad
i tím, že umí skloňovat.

1. Podtrhni v básničce všechna slova ježek (ve všech tvarech).
2. Je na podtržených slovech něco zvláštního? Co?

.....

.....

3. Kde v básničce autor přímo říká, jakou vtipnou hru s jazykem v ní použil? Označ toto místo v textu.
4. Vypiš alespoň tři rýmové dvojice z první části básničky:

.....

.....

.....

5. Vymysli krátký příběh, ve kterém použiješ nějaké jiné podstatné jméno postupně ve všech pádech.

Podstatné jméno: .....

Tvary vybraného podstatného jména ve všech pádech:

.....

Příběh:

.....

.....

.....

.....

.....

PÁTÝ PÁD

Jiří Havel

Vždycky, když spadnem popáté,
víme, co dělat máme:
vymrštíme se obratem
a něco zavoláme.

Pořád si do hlav vtlukáme,
že PÁTÝM PÁDEM VOLÁME!

- Jak bys vysvětlila/a vtip v básničce? Proč je legrační?

.....

.....

Proč vlastně pádům v mluvnicku říkáme pády? – Přečti si vysvětlení:

Pro označení pádu užíváme přeloženého latinského slova casus [čti kázus], což znamená pád. Název vznikl podle pádu hrací kostky. V latině totiž bylo jenom šest pádů, stejně jako je šest stran kostky a tedy šest možností jejího pádu.

Metodické poznámky

Poznámka k Pracovnímu listu 1 (J. Skácel: Jaké má ryba i, E. Frynta: Lev):

Texty v tomto listu se tematicky dotýkají některých pravidel pravopisu. Úkoly k textu Jana Skácela komentář nevyžadují. Pouze u třetího úkolu může žákům dělat problém slovo zhrdat (= pohrdat), jeho význam by ale měli odvodit z kontextu.

Pravidlo, které neznal pes z Fryntovy básničky, je převzato z Pravidel českého pravopisu a povědomí o existenci této příručky mají žáci projevit v prvním úkolu. Doplnit je možno informací o míře věrohodnosti zdrojů na internetu, kde také můžeme najít pravidla pravopisu online, ale důvěryhodné jsou především zdroje jednoznačně vytvářené odborníky (např. Internetová jazyková příručka Ústavu pro jazyk český AV ČR). Další úkoly k tomuto textu opět nevyžadují komentář.

S pracovním listem mohou pracovat jednotlivci i menší skupinky.

Poznámka k Pracovnímu listu 2 (P. Šrut: Hejkal, E. Frynta: Žalva):

Oba básnické texty využívají nějakého rysu obecné češtiny, nějaké její odchylky od spisovnosti. Tato odchylka je zde zdrojem jazykové komiky, kterou mají žáci odhalit a vysvětlit, a to na základě konfrontace básniček s informativním textem o obecné češtině (úkoly 1 a 4).

Při vymýšlení příběhu o klucích a hejkalovi mohou žáci využít i stručnou informaci o této pohádkové bytosti. Plnění třetího úkolu bude samozřejmě zajímavější v regionech se stále živým nářečím nebo nářečnickými prvky v běžné mluvě.

Pracovní list je vhodný jak pro práci jednotlivců, tak menších skupin.

Poznámka k Pracovnímu listu 3 (E. Frynta: Ježek, J. Havel: Pátý pád):

Také tento pracovní list nevyžaduje rozsáhlejší komentář. Většina úkolů předpokládá jednoznačné řešení a odpovědi (úkoly 1, 2, 3 i 4) a také vlastní tvořivost založenou na nápodobě jazykové hry v autorském textu (úkol 5). U úkolů k básničce Jiřího Havla jde především o - snad pro žáky překvapivé - zjištění, že významová odlišnost obou „pádů“ v textu není vlastně tak velká, jak se na první pohled může zdát.

List je vhodný pro samostatnou práci, popř. práci dvojice.

Zde použité zdroje:

Havránek, B. – Jedlička, A. Česká mluvnice. Praha: SPN, 1988.
Jelínek, J. – Styblík, V. Čtení o českém jazyku. Praha: SPN, 1982.
Pravidla českého pravopisu. Praha: Academia, 2003.

Materiál byl zpracován v rámci projektu "Systémová podpora trvalého profesního rozvoje (CPD) pedagogických pracovníků propojením pedagogické fakulty se školami na Jižní Moravě – EDUCOLAND"

Projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem ČR.